

A 175 éves Akadémia megidézése lapelődünk.
az Akadémiai Értesítő egykori közleményeiből

Egyetemes és Nemzeti történelem.

(Marczali Henrik lt. 1894. január 15-én tartott székfoglalója.)*

Marczali Henrik (1856. április 3. — 1940. július 23.) a századforduló legnagyobb formátumú magyar történetírója volt. Az egyetlen olyan történetíró, aki a reformkor és az abszolutizmus évtizedeinek nagy történeti összefoglalásai Horváth Mihály és Szalay László magyar történeteire utalunk) és az 1920-as évek második felének Hóman Bálint és Szekfü Gyula tollából kikerült szintézise között az egész magyar történelmet képes volt átfogóan ábrázolni. Minden korszakkal források alapján foglalkozott, s aprólékos résztanulmányokat is készített. Ama kevés számú történetíróink egyike, akik a magyar és az egyetemes történelmet, a haza és a világ dolgait együtt tudták nézni és ábrázolni, s akik nagyformátumú egyetemes történeti összefoglalásokat is készítettek. Székfoglalójában is a magyar és az egyetemes történet közötti összefüggéseket vizsgálja.

Gunst Péter

Midőn bátor vagyok a T. Akadémia körében székemet elfoglalni, illőnek tartom azon kérdés felvetését és taglalását, mely eddigi, szerény tevékenységre nézve a leglényegesebb és melyet ezelőtt tizenöt évvel is megpendítettem, midőn először volt szerencsém, mint vendég, e helyről szólhatnom. Számot kívánnék vetni azzal, mikép érintkezik az egyes nemzet története az összeségével és mi következései vannak az érintkezésnek úgy az egész emberiség történetének, mint az egyes nemzeteket érdeklő eseményeknek feldolgozására.

Tartózkodással, kétséggel bocsátom e fontos kérdésre vonatkozó észrevételeimet a T. Akadémia ítélőszéke elé. A dolog természeténél fogva, alig

* Jubileumi rovatunkban az írásokat az eredeti írásmóddal közöljük

állott rendelkezéseimre előmunkálat és úgy az elvek megállapításában, mint következeiseik levonásában, nem igen támaszkodhattam másra, mint a tulajdon, nagyon is concret munkásságom nyújtotta abstractiókra.

I.

Régi időtől fogva meg van az a tudat, hogy az emberiség történelme egységes és általános. Még képbén is fel szokták ezt tüntetni. Ki nem látta a múlt században nagyon dívó tabellákat, melyeken az egyes országok története, folyamnak jelképezve, több-kevesebb kanyargás után, beléömlik a világ-tengerbe, a «mare historiarum»-ba.

Az universalis történetet azonban nem igen bírták még a múlt században elképzelni másnak, mint az egyes nemzetek történetei összeségének. Ilyen volt példának okáért az angol Guthrie- és Gray-féle egyetemes történelem, melynek kötetei, hallei német kiadásban, nálunk is nagyon el voltak terjedve.

Pedig az egyes nemzeti történetek összeadása még nem világhistória. Mert hiányzik az összeadásból az, a mi a nemzetek történetében közös vonás, a mi az egyes nemzetek kölcsönös hatását egymásra feltünteti, hiányzik épen az, a mi a vezető eszmék és szervező intézmények közösségének és sajátságos fejlődésének kimutatása által a szétszórt anyagot szervessé, összefüggővé, igazi históriává teszi.

Kimondtuk a főelvet: mihelyt elismerjük, hogy van egyetemes történelem, tárgyunk nem lehet más, mint a nagy eszméknek és a megvalósításukra felállított intézményeknek, kor és nép szerint váltakozó sajátságaiknak, keletkezésök, előrehaladásuk és hanyatlásuk tüneteinek s okainak tanulmányozása.

Az uralkodó eszmék történetének megírásában látta Humboldt Vilmos a történetíró igazi feladatát. De ha azon munkákat tekintjük, melyek egy nagy idea köré építik fel a történelmet, mindenütt a következetességnek és az egységes tárgyalásnak épen nem kicsinylendő előnyei mellett, bizonyos egyoldalúságot találunk; a tények kevésbe vevését, vagy épen teljes mellőzését, a sokféle szövevényű életnek nagyon is merész egyszerűsítését. Ilyennek tűnik fel az egységes történeti felfogás első nagyszerű alkotása: Szent Ágoston könyve Isten birodalmáról, ilyennek Bossuet-Discours sur l'histoire universelle-je, nem is említve az e században oly divatos történeti philosophiákat és philosophiai történeteket.

Nem oly fenséges, de tartalmasabb és tanulságosabb az intézmények előadásában keresni a történelmi tudomány velejét. Csakugyan, ha a nagy egyházi, állami, katonai és gazdasági institutiók fejlődését a történeti élet kezdetei óta átkutatjuk, kétségtelenül leglényegesebb részeit bírjuk a históriai tudásnak. Más előnye e módszernek az, hogy valóban tudományos, sokkal biztosabb alapon áll, mint az egyes személyek vagy események részletes ismerete, végre az is, hogy egész természeténél fogva egyengeti az utat az összehasonlító történelem felé. De azért ez az irány is egyoldalú. A történelem úgy szólván statisztikává csenevész és a sok különféle érdeknek egybejátszása bonyodalma és küzdelme, azaz a valódi történelem helyett csak egyes, igaz hogy fontos mozzanatoknak nyerjük többé-kevésbé pontos és pragmatikus rajzát.

Vissza kell-e hát térnünk gyermekkori ideálunkhoz, mely egyes kiváló emberek életrajzában szemlélte a történetet?

Igaz, hogy az élet a részletekben, az egyes eseményben, az emberben és tetteiben nyilvánul. Anyaga nincs is más a történetnek és ez anyag elmaradását vagy megcsonkítását nem pótolhatja semmi. Hanem a legszebb biographia, a legszellemesebb anekdota, a legcsengőbb beszéd üresek maradnak, ha nem bírjuk őket valami magasabb célponthoz fűzni. «A legnagyobb emberélet», így szól korunk egyik legkiválóbb történetírója, «sem több, mint az általános élet szövedékének egy mozzanata».

Minden erkölcsi, tudományos, művészeti és politikai elv és igazság, kezdetben egy embernek és körének köszöni létét és érvényre jutását. Az úgynevezett herosok cultusa tehát történeti szempontból épen nem jogosulatlan. Elvont eszmékhez, sivár kategóriákhoz kötni kizárólag a történet fogalmát, ellenkeznie nem csak az emberi méltósággal, hanem a tudomány szabadságával is. De épen a szabadság védelmében el kell itélni az anarchiát: a mi esetünkben a történeti egység és összefüggés elborítását és elnyomását a sok kisszerű, csak személyes, vagy helyi érdekű, aprólékos adathalmaz által. A mi nem tartozik az egyetemes történelem körébe, az nem is lehet historikum.

Kritériumra van tehát szükségünk. Az egyes individuumnak, vagy bármi csekély helységnek vagy eseménynek története még sem állhat egy sorban azon nagy általános tények történetével, melyektől millió meg millió ember sorsa függött hosszú időn át.

Ily központra van szükségünk, hogy hozzá fűzhessük a történeti élet egyes jelenségeit, az egyházat, a kormányt s alkotmányt, a művészetet és irodalmat, a gazdaságot, végre magát az egyes szereplő egyént. Ha e központot felismertük, mindnyájan egymás mellett léphetnek fel, mert cselekvésüket egy szempont szerint irányíthatjuk és így megismerhetjük mindegyiknek aránylagos szerepét s fontosságát az egyes korszak és nemzet történetében. E központ nem más, mint a politikai történet.

Bár az emberiség művelt részei a történeti élet kezdetei óta egy nagy egységet alkotnak, és nincs több mint egy világtörténet, a történeti fejlődés kiválóan a nemzetek műve. Életök azon részét, mely lefolyt, mielőtt beléptek a közösségbe, helyesen nevezik tehát történet előtti epochájaknak. Tudatos akarat nélkül nincs történet; a nagy tömegek akaratát csak a bizonyos célok után induló szilárd szervezet irányozza; ez a szoros szervezet pedig csak a nemzetet, az államot egyesíti, az egész emberiséget nem. A legtöbb szellemi és anyagi munkát, a civilizáció kezdetei óta, az állam vette igénybe; a legtöbb eredmény, első sorban a nemzetek nevelése, neki köszönhető. Minden a mi az állam területén fennáll; az egyház ép úgy mint a művészet, a kereskedés csak úgy, mint az irodalom, meghatározott viszonyba kell hogy lépjen az állami szervezettel: igyekszik azt saját szempontjai szerint módosítani, de támogatása nélkül nem lehet el. Az ókor mindenható köztársaságaiban ép oly természetes az állami rendnek központul vétele, mint az újkor nagy nemzeti államaiban, miket a monarchia az aristokráciával és rendekkel egyetértésben, vagy velök megküzdvé, tervezett és fejlesztett. És ha a középkor a maga világalomra törő hierarchiájával, a maga minden nemzeti határt átlépő lovagságával és polgárságával látszólag más képet nyújt is, ez igen tanulságos eltérés, de mégsem lényeges. A nemzeti ellentéteket sem az egyház, sem a rendi felosztás közössége nem simították el. A nagy

közös intézmények, a melyek oly mélyen gyökereztek a történetben és az emberi társadalomban, igen nagy részét elhódítják ugyan a még fejletlen állami szervezetnek, de nem hogy megsemmisítsék hanem, hogy tulajdon céljaikra használják fel. Hisz mai nap is látjuk a modern nagy általános mozgalmaknak, az egyháznak, csak úgy mint a socialisnak, mindenekelőtt pedig az internationalis forgalomnak átalakító hatását. A középkori nemzetek nemcsak anyagát szolgáltatták a modern nemzeteknek, hanem szellemi őseik is, a mennyiben intézményei, történeti életök, szellemi és anyagi fejlődésük — nem is szólva a nyelvi örökségről — mai napig is érezhető befolyást gyakorol reánk. Igaz, hogy akkor nemzethez nem kötött eszmék bírják egyideig az uralmat, de a mint szolgálatukban, példának okáért a keresztes hadjáratokban, a nemzetek inkább érintkeznek egymással, azonnal előtör, elementáris erővel, a nemzeti különbség és a tisztán politikai érdek.

Azt hiszem, kimutattuk a nemzeteknek, mint államban szervezett tevékenységi köröknek, önálló jelentőségét az egyetemes történeten belől. Elég, ha e kettő közötti viszony és kölcsönhatásra kissé tüzetesebben utalunk tulajdon nemzetünk történetében.

Bárminő fontosságot tulajdonítsunk is nevelési, vagy politikai szempontból hazánk történetének, bizonyos, hogy az, tudományos szempontból nem több, mint a világtörténetnek egyik része. Csak úgy szoktathatjuk a világirodalmat a mi speciális kutatásaink eredményének felhasználására, ha mi is számba vesszük az universalis historia módszerének és tanulmányának eddigi gyümölcseit. A magyar nemzet individualitásán kívül a közös európai állami és egyházi institutióknak és a velök összenőtt műveltségnek átplántálása, hazánk történetének legfőbb eleme. Mióta Árpád e földet elfoglalta és Szent-István keresztény országgá tette, nincs külön, elszigetelt magyar történet, hanem nemzetünk, léteért küzdve, tökéletesedésre törve, azon ideálok után tanult haladni, melyeket Palaestina, Hellas és Róma szelleme alkotott meg, azon eszközökkel, melyeket nyugoti szomszédjainál látott alkalmazva. Ismerhetjük-e Szent-István művét, ha nem tanulmányoztuk a clunyi egyházi reformmozgalmat, vagy Nagy Károly állami berendezését? Megértjük-e Nagy Lajos személyiségét és szerepét, ha nem tartjuk szem előtt a francia lovagság, a normann közigazgatás és törvénykezés fejlődését? És minél tovább megyünk, annál szorosabb a kapcsolat. A renaissance és a reformatio, a Habsburgok trónra jutása, a török uralma és kiűzése, a nemesség és a korona küzdelme, végre a modern eszmék diadala az 1848-iki és az ezt megelőző törvényhozásban – történetünk össze epochái – mindmegannyi lépését jelölik az európai általános mozgalmak érvényre jutásának. E fővonalakkal csak jelezni akarjuk, hogy történetünk két alkotó eleme közt az egyik, az idegen, ép oly szabatosan kimutatható lényében és hatásában, mint a másik, a hazai, a nemzeti.

Mi is az a nemzeti szellem? Sokat hányatott jelszó-e csupán, vagy igazi kincs, becsesebb a bölcsek kövénél, mert megtalálásával és megismerésével egyszerre beláthatunk a nemzet múltjába, jelenébe és jövőjébe?

A nemzeti sajátságok megítélésében két egymással szembenálló iránynyal van dolgunk.

Az egyik szerint a nemzeti genius faji, származási sajátság. A korok és viszonyok különbözősége hat reá, más-más nyilatkozásokra bírja, de lényegében meg nem változtatja.

A másik irány nem ismer külön, állandó faji sajátságokat, hanem csak különböző kultur-fokozatokat. Az egyik fejlődési korszak az egyik, a másik ismét a másik nemzetre, vagy annak bizonyos részére tett a körülményeknél fogva nagyobb hatást. De ez a hatás nem oly állandó, hogy a viszonyok változása még lényegében is át ne alakítsa.

Szembetűnő e két tábor megegyezése azon két sereggel, melyre az egész szerves világ eredetének, a fajok keletkezésének és átalakulásának kérdése osztotta a tudományos világot.

Külön faji jellegben, a mennyiben ez az illető fajból származók erkölcsi és politikai elveire és tetteire bármi befolyással volna, nem hiszünk és nem hihetünk. Nem hihetünk addig, míg a tudomány nem nyújt valami megbízható adatot, a melyből a fajnak, a származásnak illetően befolyása kiderülne. Különben is tiszta faj, történeti népnél alig fordul már elő.

De azért van más is, a mi az egyének, a nemzetnek cselekvését irányozza, mint a pillanat szüksége, a körülmények kényszere.

Mint a származás kiválóan a testi, úgy viszi át a nevelés a szellemi és erkölcsi tulajdonságokat nemzedékről nemzedékre. Minél hosszabb tartamú ez a nevelés — a legszélesebb értelemben használjuk e kifejezést — vagyis minél állandóbbak azok a viszonyok, melyek közt a nemzet él, annál erősebben kifejlődnek azok a tulajdonságok, melyekre a nemzet legnagyobb súlyt helyez, vagy melyeket a létért való küzdelem leginkább megkövetel. Ily értelemben véve bajos eltagadni a nemzet külön jellemét, csakhogy az nemcsak a származásnak, hanem a közös lakóhely, a nyelv, az életmód és foglalkozás, az egyházi és politikai iskolázottságnak, egyszóval a történetnek eredménye.

Felfogásunk szerint tehát meg van nyitva az út a néplélek rejtekeihez a beható és részletes történeti vizsgálódás által. Ha a származást vennők kalauzúl, sokkal könnyebbé válnék feladatunk, a mennyiben erkölcsi és szellemi kérdésekben is koponya vagy izomalakulat döntene.

A bizonyos viszonyok alatt megállapodott, a küzdelmekből győzelmesen kikerült népszellem, mint egység és egyéniség száll szembe az ujonnan felmerülő erkölcsi és politikai tényekkel. Mibenlétét, úgy látszik, inkább fedi föl akkor, midőn a támadás talpra állítja, mint a midőn egyforma viszonyok közt folyik le léte. Minden újabb hatás új vonást csatol a régiekhez és idővel az átvett is integrans része lesz a nemzeti szellemnek. Bátran mondhatjuk, hogy azoknak a nemzeteknek a lelke a leggazdagabb és legerősebb, melyek a legtöbb ilyen rázkódást állották ki diadalmasan.

Nézzük ez alapelv alkalmazását hazai történetünkre.

II.

A mint az európai egyházi és állami forma a népre talál, mely az imént lépett a történelmi szereplők közé, midőn vezére és hadi szerencséje a törzsszerkezetből kiemelve, egy önálló nemzetté egyesítik, nemcsak módosítja a régi szokásokat és intézményeket, hanem maga is módosul általok. Akárhány megegyezés mutatható is ki a frank Capitulariák és Szent-Istvánnak és utódainak törvényhozása közt, bizonyos hogy azért a magyar megye kezdetétől fogva más volt, mint a német Gau és a frank comitatus, nem szenved

kétséget, hogy az egész hadi szervezet, a királyi hatalom gyakorlása, az örökösödés, más marad, mint a minőt a nyugoti országoktól akkor át lehetett venni. Az egyház bizonyára ugyanazon alapokon nyugodott itt is, mint p. a római birodalomban vagy Franciaországban, még idegen volt a legtöbb pap, de azért tudományunk minden művelője tudja, mennyi munkába került még századokon át VII. Gergely reformjainak, az egész világot átalakító újításainak teljes meggyökerezése. Épen úgy vagyunk a hűbériséggel is, vagy a reformációval. Az Anjouk királysága lényegesen különbözik bármelyik más feudális uralomtól. A hitújítás korában képviselve van itt minden secta, de azután nem találunk sem puritánusokat, sem independenseket, sem pietistákat, legfőlebb a könyvekben, hanem nyelvök, vagy földrajzi helyzetök szerint az országot egymásközt megosztó nagy felekezeteket. Röviden: a mióta a magyarság belépett az európai élet közösségébe, a nyugoti műveltség körébe, az elnevezések ugyanazok, mint egyebütt, de az alattok tényleg mutatkozó tények és állapotok más viszonyok fennmaradását és visszahatását bizonyítják. E visszahatás és a réginek küzdelme az újjal, az ez által létrejövő új gondolkodás és annak nyilatkozása a tényekben az, mi minden egyes szakban mint nemzeti genius tűnik elénk. Kimutatása s azon eltérések feltüntetése, melyet fejlődésünkben, más népekéhez képest, előidézett, nemzeti történetünknek tán legtanulságosabb része. E tanulmány az, a mi által megközelítjük az európai befolyás alatt átalakuló, de viszont a reá ható eszméket és intézményeket a saját képéhez hasonlító nemzeti közérzetnek megismerését.

Igen bőven ki lehetne fejteni a sokféle érintkezést hazánk története és az Európán uralkodó eszmék közt. De a kevés is megmutatja, mily óriási és valóban termékeny terület vár itt még művelőre. Átjő hozzánk, úgy szólván, minden mozgalom, de míg némelyik, mely Európát átalakította, nálunk csak rövid s kisszerű életre van kárhozthatva, mások meg, melyek künn nem igen állhattak ellen a rombolásnak, itt, kedvezőbb feltételek alatt, hosszú időn át terjednek s virágznak. Ki merné a magyar polgárságot, jelentőségre nézve, az olaszhoz vagy francziához hasonlítani, pedig történetileg szólva, bizonyára egy törzsnek ágai? Másrészt, ki nem látja aránylag mennyivel nagyobb nálunk a szerepe a rendi gyűléseknek, mint bármely más európai országban, Anglia kivételével? Miért maradt meg nálunk, annyi metamorphosis után, napjainkig a megverendszer, mely ősi hazájában, a frank birodalomban oly hamar elkorhadt? Miért vert nálunk aránylag oly mély gyökeret a reformáció legradikálisabb hajtása: az unitarismus? Ez csak a szellemi talaj sajátságán, az egyik külföldi productum iránt való közönyében, a másokra nézve kedvező éghajlati s vegyi viszonyain alapulhat. Ha tehát e kérdésekre, mikhez ezernyi mást hozzáadhatunk, megfelelően, igen lényeges pontokban megismertük e szellemi talajnak, azaz magának a nemzeti szellemnek sajátságait, hajlandóságait, egész munkásságát.

De a világtörténeti szempontok bevitele a hazai történetbe, nem kizárólag ez utóbbira nézve gyümölcsöző. Az egyetemes történetre nézve is nagy haszonnal jár hazai történetünk illetően feldolgozása. Nemcsak azért, mert nemzeti történetünk a folytonos barátságos vagy ellenséges érintkezés miatt, igen sok pontban felvilágosíthatja szomszédaink történetének még homályban maradt részleteit. Ez csak másodrendű haszon. Az igazi, a világtörténeti eszmék és intézmények haladásának és működésének jobb és

pontosabb megismerésében áll, mihez a honi viszonyok szolgáltatnak nem egy lényeges adatot. Már kiemeltük, hogy az itteni talaj kiválóan kedvezett az egyik vagy másik politikai, egyházi vagy katonai alakulásnak, úgy hogy annak növekedése, bomlása, egész működése itt jobban észlelhető, mint saját szülőföldjén. Bizonyos p. o. hogy a nemesi szabadság és önkormányzás keresztülvitelében hazánk classicus földnek tekinthető. Az a körülmény, hogy nemzetünk aránylag később fejlődött, tanulság szempontjából szintén inkább előnyös. Franciaországban és Angliában a XIII. és XIV. század látja azon alkotmányos küzdelmeket, melyeknek hazánk csak a Habsburg ház uralma alatt vált színhelyévé. Természetes, hogy így sokkal részletesebb anyaggal rendelkezünk, és a szereplők megértését nagyon megkönnyíti, hogy azok sokban annyira közel állanak hozzánk. Hol lehetne még oly alaposan tanulmányozni a különböző kulturai és gazdasági fokoknak, a különböző egyházaknak, a különböző nemzetiségeknek egymás mellett való megmaradását mint nálunk? Hazánk sok tekintetben egy történeti Pompeji, mely rég elmúlt korok eszméit és intézményeit mentette meg az enyészettől. Egy szóval, mint minden más nemzet, a magyar is, nemcsak vérontásával érdemelte meg a történelem műzsájának figyelmét és érdeklődését, hanem szellemének sajátos vonásai által is.

Végelemzésben tehát a nemzeti történelem az egyetemessel egy és tőle semmikép el nem választható. Az egyetemes történelem adja a keretet, szolgáltatja a mintát, melybe a nemzet, vérével és verejtekével, beszövi az életteljes színeket.

Egy tekintetben azonban mindig első rangú fontosságú marad, nemcsak nálunk, hanem a világ minden nemzeténél, a hazai történelem művelése. Nem képzelhetünk el komoly történelmi tanulmányt másként, mint ha a legjobban ismert, legközelebbi körből indul ki. Bizonyos, nagyon is igazolt gyanúval van jogunk nézni az olyan egyetemes történeti munkát, melynek írója, nemzeti kérdésekkel való tüzetes foglalkozás által, már előbb be nem mutatta avatottságát és lelkiismeretességét.

Fejtegetésünknek tehát kettős az eredménye.

Az egyik az, hogy a nemzet csak a világtörténeti momentumok egybevevése, összehasonlítása által, jut énjének, sajátosságának igazi tudatára.

A másik az, hogy a midőn a hazai történetet műveljük tudományos módszerrel, az egyetemes történelemnek terjesztjük ki irodalmát. Megállapítva és köztudatba vive a magyar nemzet egyéniségét, a tudomány terén hajtjuk végre, a mit Széchenyi végczéljául tűzött ki politikai fáradozásának: «az emberiségnek egy nemzetet megtartani: ez és nem kevesebb forog kérdésben és rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése.»

Sokszor kiemelték nemzetünk egyik jellemvonása gyanánt, hogy hol az elérhetlent hajhássza duzzadó ereje érzetében, hol pedig teljes kislelkűség szállja meg, mely a lehetőnek elérésétől is visszatartja. Nem abból fakad-e ez a vonás, hogy sem a multban, sem a jelenben nem vet eléggé számot ereje, munkássága igaz mértékével? Ezt a mértéket pedig valóban csak a komoly tudományos kutatás állapíthatja meg, a mely különválasztja azt, mit a közösségnek köszönünk, attól, mi a nemzet saját erkölcsi, szellemi és anyagi erőfeszítésének gyümölcse.

Távol marad tőlünk a gondolat, hogy a tudományt a napi politika szolgáljává aljasítsuk. De ha a történelem társadalmi tudomány — pedig mi annak

tartjuk — nem lehet magasztosabb feladata, mint meghatározni egy nép gondolkodását és érzését, megállapítani virágzásának és hanyatlásának feltételeit.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a költő látnoki szeme, a bölcsész lángesze, az államférfiú ihletett intuitiója rövidebb gondolkodási folyamat után is sokat fel fog fedni abból a szellemi kincsből, melynek feltalálására és kiemelésére mi életünk munkáját szenteljük. Hanem a költő, a bölcsész, az államférfiú mindig csak egyes vonásokra fog találni: az egész néplélek meghatározására a történetíró összefoglaló munkássága szükséges.

Még egy ellenvetésre lehetünk elkészülve, ha nem is a T. Akadémia körében. Nem sérti-e a nemzeti élet ily pontos elemzése, bonczolása a hazafias érzést? Nem fosztja-e meg a nemzetet történetének, ideáljainak élvezetétől?

Oly ideálban, mely erkölcsi igazságban nem gyökerez, komoly ember tartósan nem hihet. Az olyan historikust, ki hazaszeretetből mondana, vagy írna tudva valótlan, nem hasonlíthatjuk máshoz, mint ahhoz az orvoshoz, ki tudva, nem megfigyelése, hanem óhajta szerint jegyezne fel az érverést és a lélekezés tüneteit — csak azért, mert a tulajdon anyja állapotát kell megítélnie.

Különben is, ez az elemzés és bonczolás csak eszköz. A cél nem lehet más, mint a multnak lehető hű elénk állítása, restructiója. E célból nem csupán a szoroson vett történelmi forrásokat és emlékeket aknázza ki a kutató. Bár mélyen rejtőző, de annál értékesebb kincseket talál a nyelvnek, a népköltészetnek, a gazdasági életnek, a szokásnak s hagyománynak néhol vulkánikus erők által széthányt, de leggyakrabban csendesen egymás fölé rakódott rétegeiben. És ha a multat megelevenítette, nemcsak a nemzeti élet és fejlődés egyes fokozatait világosította meg, hanem a világtörténelmi anyagot is lényegesen gazdagította. Az egyes korszakok általános képéhez hozzá bírta adni azokat a színeket, melyek egy külön nemzeti elemnek bizonyítják létezését, és abban az általános eszmék fényének sajátos visszatükrözését.

Egymás után láttak és látnak napvilágot az oklevelek, a diplomáciai levelezések és más publicatiók. E kiadványok érdeméből, melyből épen az Akadémiát illeti meg az oroszlanrész, mit sem akarunk levonni. De igen gyakran felhangzik a panaszos óhaj: miért nincs kellően feldolgozva a rendkívül becses anyag?

Mi a feldolgozás? a történelmi anyagnak először kritikai megrostálása, megbízhatósága és hitelessége szerint, azután kijelölése annak a helynek, mely az egyes adatot a kor, a nemzet és így az egyetemes történelem keretében megilleti.

Szerény véleményem szerint ez lebegett az Akadémia főnkelt lelkű alapítói előtt, midőn a tudós társaság egyik céljául kitűzték: «az egyetemes és a különös, főképp a hazai történelemnek magyar nyelven való művelését.»